

ÅLKARSSKÄKTEN

Antikvarisk medverkan vid byte av tak, timmerstock och timmerstolpe
samt säkring av sylldelar

Ålkarsskäkten
Knåda 21:1
Ovanåkers socken och kommun
Gävleborgs län
2024

Ulrika Olsson

Slutrapport
Lst dnr: 6225–2024
Beställare: David Östergrens

Ålkarsskäkten

Antikvarisk medverkan vid byte av tak, timmerstock och timmerstolpe samt
säkring av sylldelar

Ålkarsskäkten
Knåda 21:1
Ovanåkers socken och kommun
Gävleborgs län
2024

Rapport 2024:27
Ulrika Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg
Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle
www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2024

Omslagsbild: Ålkarsskäkten sedd från sydväst.

Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-09.

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC-BY, undantag kartmaterialet:

© Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281–3181

Print: Trycktrea

Innehållsförteckning

Tekniska och administrativa uppgifter	4
Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	5
Karta.....	5
Lagskydd/kulturhistorisk betydelse.....	6
Kort historik och beskrivning	6
Orsaker till åtgärd.....	8
Utförda arbeten	11
Källor.....	15

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer: 6225–2024
Länsstyrelsens beslutdatum: 2024-09-04
Länsmuseet Gävleborgs diarienummer: 2024–214/310
Projektid: september-oktober 2024
Platsbesök: 2024-09-13
2024-10-18
Antikvarisk medverkan: Ulrika Olsson, byggnadsantikvarie
Beställare: David Östergrens, fastighetsägare
Hantverkare: Per Norgren, PeNo Bygg, Edsbyn
Per ”Långpelle” Olsson, Edsbyn

Sammanfattning

Under september till oktober 2024 har renovering utförts på Ålkarsskäkten i Knåda. Arbetena har omfattat takbyte, byte av syllstock vid vattenhjulet, byte av stolpe vid vattenhjulet samt säkring av mötande syllar på vardera långsidan. Inför uppstart röjde fastighetsägaren bort närliggande sly kring skäkten.

Länsmuseet Gävleborg har genom byggnadsantikvarie Ulrika Olsson, varit anlitad för den antikvariska medverkan. Arbetena är utförda av Per Norgren, PerNo Bygg AB, Edsbyn och Per "Långpelle" Olsson, Edsbyn.

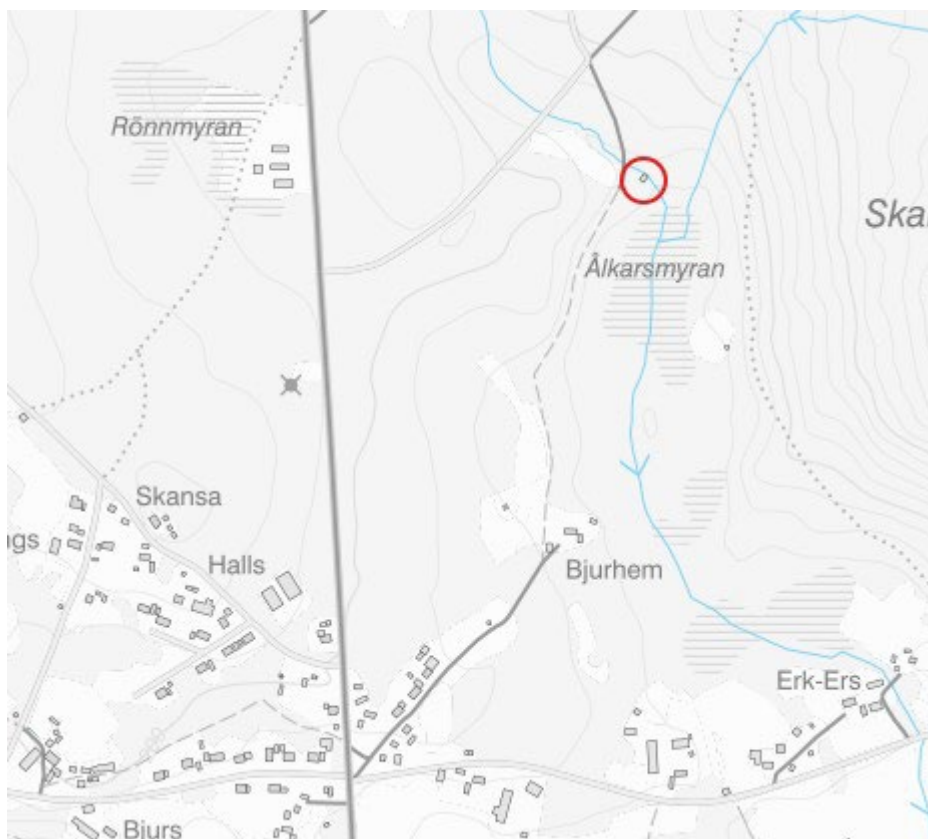
Två platsbesök har utförts under projekttiden, 2024-09-13 och 2024-10-18.

Antikvarisk slutbedömning

Arbetena på Ålkarsskäkten är utförda i enlighet med handlingarna och med hög hantverksskicklighet.

Antikvarisk medverkande godkänner arbetena ur kulturhistorisk synvinkel.

Karta

Figur 1. Ålkarsskäkten är inringad. Karta från Digitala Planarkivet.

Lagskydd/kulturhistorisk betydelse

Ålkarsskäkten i Knåda är en del av riksintresset Vängsbo och en bevarad miljö som på ett tydligt sätt kan berätta om hur lin bereddes i bygden.

Kort historik och beskrivning

Ålkarsskäkten byggdes och ägdes gemensamt av tre gårdar i slutet av 1800-talet; Östergrens, Hillströms och Danes. Skäkten var i bruk fram till 1930–1940-talet, då odling av lin upphörde i dessa trakter. Även andra bönder från Knåda och närliggande byar fick skäkta lin i anläggningen i utbyte mot att en andel av deras lin betalades in till skäktens ägare. Ålkarsskäkten var vid denna tid den enda skäkten i området kring Knåda. Skäktingen pågick på hösten, ända fram till november månad. De enskilda bönderna fick själva frakta sitt lin till och från skäkten. Dammen var tidigare placerad väster om den väg som leder fram till och förbi skäkten. Rännan ledde vattnet under en vägbro av sten som fanns tidigare. Stenbron ersattes senare av en plåttrumma.

Den tidigare ägaren, Lennart Östergrens, far till den nuvarande ägaren David Östergrens, berättade under arbetets gång minnen från sin barndom gällande skäkten. Han berättade om hur hans far borrade hål i trärännan som ledde vatten från dammen till skäkten, så att barnen om somrarna kunde duscha under strålen från hålen.

Skäkten har använts på flera olika vis under årens lopp. Under en period användes den som kolarkoja vid kolning i milor i närheten, under andra perioder har hästar som hållits i hagar kring skäkten, haft möjlighet att ta skydd i byggnaden.

Ålkarbäcken har sin avrinning från sjön Östra Nyasen, norr om Knåda. Såväl bäcken som skäkten har fått sina namn från de ålkar, det vill säga fångstanordningar för ålar, som längre tillbaka har funnits på denna plats. I historiska källor har skäktens namn även stavats Alkarsskäkten. Skäkten var under en period i Ovanåkers hembygdsförenings ägo och renoveringen 1983 utfördes i deras regi. Takets dåvarande täckning bestående av pannplåt lagd på ett äldre spåntak, byttes då till ett nytt spåntak. En ny damm anlades närmare skäkten och trärännan från dammen till skäkten återskapades utifrån äldre fotografier. I samband med att dessa arbeten var färdigställda kördes skäkten för allmän visning.

Ålkarsskäkten är knuttimrad med ett ryggåstak. En stolpkonstruktion av kraftigt timmer håller upp kronaxel och vattenhjul, som är av typen överfallshjul. Rännan till hjulet leddes tidigare in från norr. Invändigt håller en stolpkonstruktion av kraftigt timmer vilande på stenar, upp kronaxel och kronhjul med utväxling och kraftöverföringsarmar till övervåningens skäktsvärmar. Två linstampar på bottenvåningen drivs även de av kronhjulet. På övervåningen är takkonstruktionen med ryggåsar och tvärställda krysslagda bjälkar synlig. På övervåningen finns två skäktsvärmar med skyddshuvar bevarade.

Figur 2. Ålkarsskäkten efter renoveringen 1983. Foto från nordväst med dammluckor och ränna. Foto: Carl-Magnus Gagge. Fotobeteckning: XLM K 83-1554.

Figur 3. Ålkarsskäkten efter renoveringen 1983. Foto från norr. Foto: Carl-Magnus Gagge. Fotobeteckning: XLM K 83-1562.

Orsaker till åtgärd

Spåntaket som tillkom vid renoveringen 1983 var uttjänt. Den yttre syllen på gaveln vid bäcken var murken, liksom den högra stolpen på samma gavel. Skåkten ligger i en sluttning ner mot bäcken och långsidornas syllar består därför av två delar, där den övre överlappar den nedre. Delarna är hopfogade med trädymlingar, som hade blivit uttjänta med följd att syllarna hade gått isär. Vattenrännan som tillkom vid renoveringen 1983 är sedan många år borta. I anslutning till skåkten finns fortfarande utskjutande murkna trädelar kvar.

Figur 4. Ålkarsskåkten sedd från sydväst innan påbörjade arbeten. Spåntaket var täckt av mossa och uttjänt. Foto: Ulrika Olsson, 2024-09-13.

Figur 5. Ålkarsskäktens nordöstra gavel med vattenhjulet innan påbörjade arbeten. Den yttre timmerstocken har sjunkit ner i marken, liksom den närmaste stolpen. Båda dessa delar var rötskadade. Foto: Ulrika Olsson, 2024-09-13.

Figur 6. Den sydöstra långsidan innan påbörjade arbeten. De två överlappande sylldelarna hade gått isär. Vid dörren syns hur syllen skjuter ut från fasadlivet. Foto: Ulrika Olsson, 2024-09-13.

Figur 7. Den sydöstra långsidan innan påbörjade arbeten. Här syns hur de två överlappande sylldelarna hade gått isär. Foto: Ulrika Olsson, 2024-09-13.

Figur 8. Rester från den tidigare rännan i trä som från nordväst ledde in vattnet från dammen. Foto: Ulrika Olsson, 2024-09-13.

Utförda arbeten

Innan arbetena på skäkten påbörjades rensades både sly och marknivå kring skäkten.

All mossa har borstats bort från spåntaket. På mindre ytor där spånet var helt uttjänt har hålen lagats i med nya spån. På det sydöstra takfallet har större skador lagts igen med oljehärdad masonit. Sammanlagt har tre masonitskivor monterats där. Inga delar i taktron behövde bytas, allt trä i de delarna är i gott skick.

Ny strö- och bärläkt 1" har monterats ovanpå spåntäckningen. En viss klossning har gjorts för att få takfallen i nivå inför montering av plåten. Taket har belagts med galvaniserad pannplåt. Gavelsprången skjuter ut något längre i jämförelse med det tidigare språnget. Nya vindskivor och takfotsbrädor är av ramsågad kärnfuru.

Det norra hörnet har lyfts omkring 20–30 centimeter. På den nordöstra gaveln, den som vetter mot Ålkarsbäcken, har den yttre timmerstocken bytts ut till en ny av kärnfuru. Inför detta arbete upptäcktes att den norra stolpen - en av fyra som vilar på den yttre timmerstocken - också var kraftigt rötskadad. Stolpen har därför bytts ut till en ny stolpe i kärnfuru. Alla de fyra stolparna är tappade både upptill och nertill i den liggande nya timmerstocken, likt utförandet var innan bytet av de båda delarna.

Den södra långsidans två överskjutande sylldelar, som hade glidit isär, har tryckts ihop igen och säkrats genom en gängstång. Innan åtgärden lyftes syllarna något i nivå. Den norra långsidans två överskjutande syllar säkrades med gängstång på samma vis.

Då de var så pass skadade togs beslutet att kapa av dem strax i liv med timmerfasaden.

Figur 9. Ålkarsskäkten sedd från sydväst efter avslutade arbeten. Den nya taktäckningen av galvaniserad pannplåt är lagd ovanpå det tidigare spåntaket. Vindskivor och takfotsbrädor består av ramsågad kärnfuru. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-18.

Figur 10. Gavelsprånget är utdraget något i jämförelse med det äldre gavelsprånget. De äldre vindskivorna är bevarade innanför de nya. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-18.

Figur 11. Lennart Östergrens vid den nordöstra gaveln där den yttre timmerstocken samt den närmaste stolpen har bytts ut till nya delar. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-18.

Figur 12. Lennart Östergrens vid den nordöstra gaveln efter avslutade arbeten. Notera de nya vindskivorna och takfotsbrüdan samt att de murkna delarna i den före detta vattenrännan har kapats, vilket ger ett mer helt intryck. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-18.

Figur 13. De två överskjutande sylldelarna efter den södra långsidan har skjutits ihop och säkrats med en gängstång. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-18.

Figur 14. De två överskjutande sylldelarna efter den norra långsidan har säkrats med en gängstång. Foto: Ulrika Olsson, 2024-10-18.

Källor

Ärendearkivet Läns museet Gävleborg

Muntliga uppgifter från Lennart Östergrens, 2024-09-13 och 2024-10-18. g.

Gagge, C-M. Karlsson, J. *Rapport över Restaureringsarbeten av
ÅLKARSSKÄKTEN i Knåda samt RÖDKVARN och LINSKÄKT -
KVARN i Vängsbo, Ovanåkers socken, Ovanåkers kommun, september 1983.*

LänsMuseet Gävleborg, Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle. lansmuseetgavleborg.se

